

Däverluren

MEDLEMSSKRIFT FÖR VÄRMLANDS HEMBYGDSFÖRBUND Nr 4/2011

NUMMER 4, 2011

ANSVARIG UTGIVARE
Karl-Axel Branzell
054-21 82 59

REDAKTIONSGRUPP
Berit Juhl
0560-10854
berit.juhl@tyfonmail.se

Peter Olausson
0533-31024
lassevander@hotmail.com

GRAFISK FORM
KM IDÉ/Kjell Sundström
0565-30320
kjell@km-ide.se

FOTOGRAF
Anges när denne är känd

PRENUMERATION
Helår 100 kr

ANNONSPRISER
1/1 sida 1 500 kr
1/2 sida 750 kr
1/4 sida 380 kr
1/8 sida 190 kr

Färdiga annonser skickas i pdf-format till:
kjell@km-ide.se

PLANERADE UTGIVNINGSDATUM 2012

Nr 1: 1 mars
Nr 2: 28 april
Nr 3: 5 oktober
Nr 4: 14 december

MANUSSTOPP
Nr 1: 1 februari
Nr 2: 15 mars
Nr 3: 31 augusti
Nr 4: 2 november

TRYCK
RAMSTRÖMS TRYCKERI AB SUNNE

FRAMSIDAN
Den stora matresan. Per Morberg gästar Kollsberg för att där få lära sig att laga Motti och Fläsk. Här får han hjälp med förklädet av Anitha och Berit.
Foto: Tommy Karlsson.

INNEHÅLL

3 Ordföranden har ordet

Karl-Axel Branzell

4 Jul i Bovilgården 2011

Björn Vilson

6 När julgrisen på Västangärdet slaktades

Petrus M. Westlind

7 Denna filminga mä Morberg – Back stage

Berit Juhl

8 Upprop till Värmlands hembygdsföreningar

Karl-Axel Branzell, Kaj Röhs och Thomas Lövgren

10 Kyrkogårdarna – kulturmiljöer

Peter Olausson

12–13 Info från förbundet

Redaktionen

14 Väseräven

Peter Olausson

15 Svartrockarnas kamp

Arne Vannevik

16 Bilder och Internet

Göran Eriksson och Torsten Nilsson

17 Karl-Axel Branzell

Berit Juhl intervjuar i samband med 80-årsdagen

18 Björlingkvartettens turné genom Värmland

Harald Henrysson

21 Sång eller ljud – en bedömningsfråga

Arne Linnarud

22 Lok under jord vid Nordmarks gruvor

Jan Kruse

Julstämning på Kollsberg. Hästen Greta tillsammans med Inga-Lill och kusken Peter. Foto: Tommy Karlsson.

Manusstopp för nummer 1, 2012 är 1 februari. Skicka manus och bilder till kjell@km-ide.se

Ordföranden har ordet

Regeringen satsar på kulturarvet och satsningen skall beräknas ge 4 400 lönebidragsanställningar. Därutöver avsätts 270 miljoner under tre år för bidrag till arbetsledning för möjlighet att anställa kulturarbetare. Bidraget ska fördelas av Riksantikvarieämbetet och kan fördelas till olika aktörer inom kulturarvsområdet, t. ex. ideella föreningar.

Några tankar om aktuella behov

- Kartlägga och komplettera befintliga uppgifter om indelningsverket torp och boställen (se särskild artikel).
- Samordna och aktivera pilgrimslederna.
- Genomföra guideutbildningar för våra hembygder, detta skulle kanske kunna bidra till en förnyring i föreningar.
- Fortsätta digitalisera våra arkiv.
- Komplettera Järnets väg.
- Lyfta fram olika arrangemang som föreningarna står för.

Detta är frågor som vi kanske skulle behöva diskutera på särskilda träffar. Det vilar ett stort ansvar på oss alla att bygga vidare på den grund som lagts på tidigare satsningar inom dessa områden och på så sätt stärka Värmlands attraktionskraft.

Det går bra för svensk besöksnäring!

God Jul och Gott Nytt År
Hälsningar *Karl-Axel*

POST- och BESÖKSADRESS
Värmlands Hembygdsförbund
Skutboudden
671 94 BRUNSKOG

Kansliets telefonnummer:
Måndag–fredag 10.00–12.00
tel. 0570-522 09
fax. 0570-523 88
Karl-Axel Branzell 070-330 01 56
kansliet@hembygdvarmland.se
www.hembygdvarmland.se

Alla är välkomna!

Redaktionsgruppen tar med varm hand emot artiklar och bilder för publicering i Näverluren. Kanske har det hänt något speciellt i just din förening. Skriv gärna om detta och skicka till oss.

Skriv i Word, bilderna skickar du separat och anger fotografens namn samt en bildtext. Tyvärr har vi ingen möjlighet att ta emot handskrivna manus. Däremot kan vi skanna in fotografier.

Hälsningar
Redaktionsgruppen

Storstugan julen 1944. Foto Sten Vilson.

Jul i Bovilgården 2011

Björn Vilson kommer ihåg hur det var när julen skulle firas i Bogården. Granen står på samma plats varje år. Dukar gir-langer, ljusstakar m. m. plockas fram och placeras på samma ställe som tidigare år. Nu får alla besökare möjlighet att ta del av julfirandet. Under december visas gården med guidade visningar och öppet hus. Här följer Björns minnen från 40-talets jular.

Jul i Bogården på 1940-talet

Luciakaffé på morgonen. Barnen lussar föräldrarna. Luta fisken på Anna-dagen. Andra julförberedelser som att stöpa ljus, göra korb och sylta, baka pepparkakor och lussekatter, skriva och posta alla julkort till släkt och vänner, fixa julklappar, göra julgranspynt som halmstjärnor, röda pappershjärtan, julgranskarameller, utklippta änglar och stjärnor, söka julgran i skogen m. m.

Dagen före julafton

Julgranen in i huset, sjunga *Nu är det jul igen...* medan den bärs in i Storstugan. Klä granen tillsammans och julpynta i Storstugan och övriga huset. – Mamma kokar julgröten, ugnsteker och panerar julskinkan, och vi hjälps åt att arrangera blomstergrupper för huset och för att uppvakta grannarna med.

Mamma stryker alla juldukarna, alla håller på med julklappshemligheter, sitter i olika rum i huset och slår in jul-

klappar och skriver rimmade verser. Mamma brukar vara bäst på det. Alla lyssnar på radions julprogram och julmusik... Sven Jerrings röst hörs ofta i etern... Julaftons morgon kunde bli överraskningar, som att nysnickrade bokhyllor till oss barn hängs upp tidigt på morgonen av pappa i våra pojkrum, medan vi sover...

Julaftonens middag dukas upp på bordet i Storstugan med bästa Rosentahlporlinet. Alla måste rimma till gröten, innan man får ta sin grötslev ur karrotten, och så förstås också dopp i grytan, skinka, lutfisk osv på bordet.

Tomten kommer från skogen med säck på ryggen och tänd lykta svängande med armen, och familjen beskådar honom förtjust och vinkar välkomnande genom fönstren i Storstugan och Blomsterrummet. Väl framme bankar Tomten kraftigt på dörren, och barnen springer för att öppna och välkomna Tomten i hallen.

I Stockholm hade Bo alltid varit jultomte, men fr.o.m. jularna i Värmland fick vi söner spela tomterollen i tur och

Julafton 1938. Björns första jul, här i mamma Annas famn, tomte är pappa Bo.
Foto: Sten Vilson.

ordning efter ålder och årens gång. Första julen i Bogården fick jag, Björn 7 år gammal, mitt livs starkaste tomteupplevelse: själv utklädd till tomte för första gången i mitt liv mötte jag utanför huset plötsligt en annan tomte, betydligt större än jag själv, och som såg alldeles verklig ut och började prata med mig.

Julottan

Juldagens morgon var det julotta med slädfärd till Torsby kyrka med bjällerklång, fackelbloss och fårskinnsfällar att hålla sig varm under. Grannen Gustav i Österfolk bjöd flera år i rad hela vår familj på dessa julottefärder efter häst. Efter hemkomsten från kyrkan bjöd alltid Öster-Selma oss alla på världens absolut godaste lutfiskpudding med smält smör, en smaksensation som jag aldrig glömmer... En juldagsmorgon for vi med bilen till Östmarks gamla träkyrka och upplevde julottan där!

Släktingar, vänner och grannar kom på besök i Bogården under jul- och nyårshelgerna. Och i januari var det julgransplundring med skolkamraterna och deras föräldrar hembjudna, och på Tjugondag Knut gick vi barn alltid knutgubbar till många av stugorna i Utterbyn. Man hade då en nylonstrumpa trädd över huvudet och ansiktet, fick inte prata eller svara på något tilltal och hade på oss slitna gamla vuxenkläder och fick godis i en korg eller hatt som man höll fram till värdfolket i varje stuga...

På Juldagen brukade hela familjen dra ut på en längre skidtur över Långmyrtjärn och upp i skogen med vår newfoundlandshund King som drog pulkan efter sig, en riktig handgjord pulka inköpt i Lappland av Anna och Bo 30-talet. King älskade att dra denna pulka, helst fullastad, stor, stark och villig draghund som han var till professionen.

På Juldagen lyssnade vi också på vackra julmusik från radion och grammofofonen i Bos snidade kista i Storstugan. Sven Jerring talade mellan och ofta även i de olika julprogrammen, och Jussi Björling sjöng Adams julsång och Land du välsignade så att det rös i själen av högtid och andäktigt välbefinnande.

Juldagskvällen lästes också högt ur julevangeliet av Anna och Bo vid bordet i Storstugan, och tomteblossen i granen var alltid spännande och vackra att titta på, när Pappa tände dem för oss. Men vi fick också pröva på att tända blossen själva. Och så var det levande ljus i granen också förstås.

Det var över huvud taget mycket levande ljus i Storstugan under jul- och nyårshelgerna. Bl. a. tändes också stearinljusen i lampan som "Donnan" bar upp. Detta skedde bara under Juldagskvällen och på Nyårsafton inför tolvslaget. Det var då alltid väldigt stämningsfullt och vackert i Storstugan vid dessa tillfällen.

Nyår

På Nyårsafton läste Anders de Wahl Tennysons *Nyårsklockan* från Skansen, och hela familjen var då alltid samlad i Storstugan till glögg, russin och nötter. Många levande ljus var tända vid dessa tillfällen av högtid, stämning, gemenskap och eftertanke.

Pappa Bo brukade alltid timmarna före tolvslaget sitta uppe i ateljén och skriva ett nytt avsnitt i sin *Hajbibel*, och han visade de nytextade sidorna i denna handpräntade, vackra bok för oss andra i familjen före tolvslaget. Det här var en del av det traditionella nyårsfirandet här i Bogården under 40-talet, som jag som vuxen minns med mycket varma känslor. 🐾

När julgrisen på Västangärdet slaktades

Petrus M. Westlind, artikel ur Finnbygden

Det var under den s. k. »gamla, goda tiden», i det här relaterade fallet någon gång under första hälften av 1800-talet. Årets gröda var lyckligen inbärgad, och säden, ur vilken det kommande årets skörd så småningom skulle spira upp, nedmyllad. Den bråda tiden hade efterträtts av en för bonden något så när lugn period, under vilken han dock ej trots allt var sysslolös. När blir förresten en bonde det?

Tröskningen hade redan kommit igång. Redan vid 2–3-tiden på morgnarna kunde man få höra slagornas dunk börja på logarna, och när vintersolens bleka ljus brutit nattmörkrets välde, utbyttes ibland slagan mot yxan, och karlarna begav sig till skogs för att lägga ihop ved för kommande års behov.

Ifrågavarande höst hade vintern kommit tidigt. Redan i början av oktober blev kylan så stark, att sjöar och vattendrag frös till, och i slutet av samma månad föll den första snön. Det artade sig till vargavinter.

Så gledo dagarna undan, och man började så smått vänta på årets största högtid, julen. Då blev det åter bråd tid, ty till den högtiden skulle det rustas med besked, för att man så högtidligt och värdigt som möjligt skulle kunna begå densamma. Slakt, brygd, ljusstöpning, bak, rengöring och många andra sysslor skulle ju klaras av före julens inbrott. Arbetstakten drevs upp ju närmare helgen det led.

På gården Västangärdet i Överbyn stod man, liksom på alla andra bondgårdar, färdig att ta i tu med julförberedelserna. Slakten kom först i raden av alla dessa. Den var det allra första, som varslade om jul. Då skulle den väl gödda julgrisen låta sitt liv och hjärteblod för att lämna sin tribut till det dignande julbordets håvor. Före den 13 december, Luciadagen, måste detta traditionsenligt ske i nymånens tecken och i närvaro av allt husets folk.

På Västangärdet skulle man som sagt slakta julgrisen. Sju ottor före dagen var man den dagen uppe. Ola, husbonn på gården, drängar och slaktaremäster hade redan vid 2-tiden på morgonen, som var gnistrande stjärnklar och kall, gått ut och ställt slaktbänken i ordning, letat fram trynträt och varit in i ladugården och beskådat delikventen. Kvinnfolken hade gjort eld under grytan, i vilket skällvattnet skulle värmas. Karlarna, som redan inn-

Vinterbad. Tage Åsén, olja.

an de gingo ut tagit sig några brännvinssupar för att morna sig samt styrka livsandarna med, vände åter in i köket, där man med ytterligare några kaskar fördrev tiden, medan skällvattnet värmdes. När de så gingo ut för att förpassa grisen till de sällare jaktmarkerna, hade starkvaran hunnit verka så smått. Trynträt sattes efter åtskilliga besvär på grisen, vilken under det han släpades ut till slaktbänken, gav hals på ett sätt, som endast svin förmå, och från andra gårdar i byn hördes liknande jämmerrop från olycksbröder, vilka även de i samma morgonstund fingo företa sin golgatavandring.

Då man efter många besvär lyckats få grisen till dennes blivande huvudskalleplats, skulle slaktaren sticka honom. Bedövning av någon sort dessförinnan förekom ej. I vintermörkret, fyllan och villan siktade han ej så rätt, utan drämde till på ett pass. Efter en stund segnade grisen ned på marken. Gubbarna gingo nu in för att ytterligare stärka sig med några drammar, medan blodet skulle rinna av. Då de efter en stund kommo ut, var grisen borta. Man började leta, men i mörkret var det ej så gott att kunna få upp och följa några spår. Då det ljusnade fortsatte sökandet.

Grisen, som inte blivit ordentligt stucken, hade kommit ut på landsvägen samt följt denna ett stycke söderut, vikit av på en avtagsväg, vilken ledde till en ria, som låg vid skogskanten väster om nuvarande poststationen i Vägsjöfors. Där hittade man honom fram på dagen till hälften uppäten av vargarna, som alltså den julen lade beslag på Ola i Västangärdets julgrisen. 🐾

Denna filminga mä Morberg – Back stage

Berit Juhl. Foto: Tommy Karlsson.

Nu ska jä tal om för er hölls dä va när Anitha å jä skull lär Per Morberg te kok nävgröt eller motti sôm dä hetter se fint nu förtia. Anitha å jä hadd hört tales om dänna kônsti kärn som åkt ikreng å lag mat här å där. Ve stogg på trappa mä ett stort förklä i näven. Ve tänkt att dä va bäst å få på en ett direkt. Ve vill ju int ha nô landsvägsdamm in i kök. Först kom dä fler biler mä en massa fin pöjker å jänter. Ve stogg där å sågg hölls de tett sej ikreng överallt. Vesst ä dä fint på Köllsberg, se dä förstogg ve fell. Men hört ha de gjort tå dänna kärn?

Tänkt att han kom rönt stögknuta å han va se dammut å lortut. Ve frågen om han ha kröp i dika inna han kom.

– Jag har vandrat från kvarnen i Stöpafor, sa han. Ve försökt å sätt på en dätta förklä. Ne ska vet dä va int se lätt för han stogg da int still. Te slut skull ve fell gå in. Ve fråg om ve kunn tal sôm ve bruker eller om ve skull gär oss te på nô vis. Ve feck tal sôm ve vill sa de dessa käran sôm va mä.

Nu vart dä e farle tölning mä ljus å ljud å lamper å annat spektakel. Han Per försökt fell å ta över, men Anitha sa te en på skarpen att han feck löv å gär sôm ve bestämd. Jo da ve feck i ordninga detta fläsk å dänna gröten. Men dä va int se lätt för dessa göbban som va mä höll på å tjat hela tia att ve skull vänn oss å stå på all möjle kônsti vis. Nu skull de smak allihopa. Å, tänkt de åt se de vart liggen.

Per geck å la sej på söffa i storstôga å se sa de te oss att ve skull sitt där å dreck kaffe unner tia sôm han sôv. Ve tyckt dä va kônstit. Ve satt å tal om hölls ve skull bär oss te om int ve skull bli å mä en. Tänkt om han skull bli liggen där å sôv. Ve kunn fell int kast ut en heller. Ve läst lite sager för en i fall han skull var nervös eller sleten på nô vis. Å när ve trôdd att han sôv riktigt da öppner han dä en ög å fråger: Jag undrar bara hur kan era gubbar ha det hemma? Hônna ment han mä dä? Ve vart se förskräckt. Dä va kônstit. Te slut se sätt han sej fell öpp å da sa ve att nu får du att försök å ta dej härifrå. Här kan du int var i natt.

– Ja, jag skall gå, men ni får lova att komma på mitt kalas på Grythyttan, sa han. Ja, dä löv ve fell att ve skull försök mä. Han sa att TV skull var mä da å.

Ve åkt fell i väg te detta fin Grythyttan å där va dä se mycke fôlk. Ne vet dä int se lätt å kom så när int en vet riktigt hönna dä ska bli. Ve feck fell gå ikreng å ”mingla” sôm dä hetter. Å se feck ve sätt oss ve ett fint bord. Tänk de ha tej vanle stor kärllhandduker te servetter. Ve va se förskräckt att de kunn slös mä tvätt så. Den så kallade förretten va e litta skinkskiv sôm de ha tull in i en ostbet eller om dä va tvärtôm. Sen kom dä fler pöjker å jänter sôm bar på nô unner e plåtkup. De ställd sej en bakôm oss allihopa. Å på ett givet tecken se löft de på löck. Å där innunner fanns dä go fesk/gös/ mä sås sôm va gjord tå nessler. Dä va göt, dä tyckt ve allihop. Men nu kom dä nô kônstit te ätterätt.

Tänkt han ha lagt lite rabarber i e stora ski å se ha han försökt å gjort en kalvdans i en litten bôrk te hôr å en. Dä va e litta blomm ovapå. Dä sôm va bäst dä va kaka sôm han ha gjort uttå skrämjöl. Se va dä fell nôn sôm fråg om int ve hadd nô å sej. Ja jä ha aldrig vôr nô förjust i dänna kalvdansen. Jä sa att jä tyckt att dätta va mat för kalven å att dä int va riktigt passande att ve vöxen människan skull ha dätta. Dä vart allt lite kommentarer å lite väsen i kreng dätta. Men jä tycker så. Förresten sa Anitha sôm åt pannkaka att dä va int riktigt rätt gjort. Dä skull nogg ha vôr i en stor bonk sôm de gjord för i tia.

Ve hadd ju William mä oss i frå kvarna å han spelt *Lilla söta fröken Fräken* för oss. Han vart populär. Å Lennart Svahn han hadd mä sej två grävlinger sôm han ha sköt på natta. Per feck dessa å han skull gär sej e möss. Dä blir att intressant å se!

Dä va rolet å var mä på dätta. Nu ska ve skeck recept på smör som ve gräver ner i jola. Da blir han nog förskräckt! Han behöver att litte å bit i dänna pöjken. 🐣

Björka gård, Östra Fågelvik. Kaptensbostället för Alsters kompani. Foto: Per Berggrén.

Upprop till Värmlands hembygdsföreningar

Bakgrund

2005. Föreningen för Sveriges Infanterimuseum i Värmland (FSIV) bildades på initiativ från bl. a. Värmlands hembygdsförbund.

2010. Fastställde Karlstads kommun i fullmäktige om en investeringsram för det nya **Brigadmuseet** om totalt 24 miljoner kronor.

2011 06. Karlstad kommun beslutade om bygglov för museet vid det gamla vagnsförrådet från Trossnäs i direkt anslutning till Sandbäckens herrgård i Karlstad.

2011 10. Karlstad kommun beslutade om att anta gjord upphandling av entreprenör för byggnationen och med målsättning att det är färdigbyggt till sommaren 2012.

2013. Museet beräknas kunna invigas under sommaren med en basutställning som går under devisen **Den svenske infanteristen i skuggan av kalla kriget**.

2013–2014. Kommer etapp II, **Militären i Värmland**, att byggas upp. Avsikten med denna utställning är att skildra den militära verksamheten i länet under en längre tid tillbaka i historien. Här har vi nu startat upp två olika projekt, varav ett projekt skall skildra den indelte soldaten och hans torp och ett projekt som skall skildra beredskapstiden 1940–1945 med bl. a. de befästningar som då byggdes.

Det är inom ramen för dessa två projekt som vi tror att Värmlands olika hembygdsföreningar med sin stora lokala kunskap nu kan bidra till att skapa en bra och användbar utställning för att skapa ett bredare intresse för vår historia i samhället. Brigadmuseet kanske också kan understödja den lokala hembygdsföreningen med lämplig militär rekvizita i anslutning till speciella evenemang som anordnas i hembygden.

Projektet Den indelte soldaten

Karl XI:s indelningsverk tillkom genom riksdagens beslut 1682. I praktiken skedde detta dock först inom Närke 1685 och inom Värmland 1688. Före 1814 hade Nerikes

Fyra knektar i enskild ställning framför ett soldattorp med skylten "Kungl. Wermlands Regemente. Efldals kompani Nr 14".

och Wermlands Regemente totalt 1 674 indelta soldater varav 1 200 var bosatta i Värmland. Efter delningen var kvarvarande antalet soldater vid Wermlands Regemente (I 22) 908 soldater, fördelade på åtta kompanier och de bodde i huvudsak väster om Klarälven. Indelningsverket upphörde 1901 i samband med att värnpliktslagen infördes.

Utöver Wermlands Regemente uppsattes 1790 Wermelands fältjägarbataljon med 378 fältjägare fördelade på tre kompanier för skydd av Värmlands västgräns mot Norge. Från mitten av 1812 ökades manskapsstyrkan till 600 fältjägare, fördelade på två bataljoner vardera om tre kompanier och förbandet benämnes nu Värmlands Fältjägarregemente.

1902. Värmlands Fältjägarregemente upplöses för att uppgå i Värmlands Regemente.

Projektet inriktas inledningsvis på att lokalisera de 1 200 soldattorpen i Värmland som tillhörde Nerikes och Wermlands Regemente samt vilka soldater som bodde där under olika tidsepoker och deras persondata.

Vi tror att hembygdsföreningarna har stora kunskaper i ämnet som nu skulle kunna sammanställas i en gemensam databas till gagn för att väcka intresse bland oinvidiga såväl som för släktforskning och underlag för skolarbeten.

Projektet Skansar i Värmland

När andra världskriget var slut och freden kom 1945 hade inte mindre än 125 militära skansar byggts i Värmland. Huvuddelen självfallet byggda som gränsförsvaret mot Norge. Endast ett mindre antal finns i dag bevarade och förvaltas av intresserade hembygdsföreningar, byalag etc.

Värmlands Hembygdsförbund
Karl-Axel Branzell, Ordförande
Kaj Röhs

Skans någonstans i Värmland.

Alla övriga skansarna är i huvudsak förstörda, övertäckta med jord eller överlämnade till respektive markägare.

Uppstartatprojekt inriktas nu på att sammanställa alla skansfakta i en databas, där plats, detaljkartor, skanskartor och andra uppgifter om respektive skans kan utläsas för allmänt intresserade såväl som för de som vill fördjupa sina kunskaper och som underlag för skolarbeten.

Av underlaget skall även skansens betydelse i den då gällande operativa planläggningen av Värmlands försvar i de tre olika försvarslinjerna mellan 1940 och 1945 framgå.

Vi känner idag till 21. Tyska arméns anfallsplaner på Sverige. Chefen för 25. Pansardivisionen i Norge, Adolf von Schell, fick i uppgift att utarbeta en plan för ett överraskande anfall mot Sverige, inledningsvis med 5–6 divisioner. Anfallstidpunkten var angiven till 1 juli 1943 klockan 02.00. Endast några få timmar för anfallstidpunkten återkallade Hitler ordern.

En redovisning av von Schells anfallsplan mot gjord svensk krigsplanering skall självfallet framgå av utställningsmaterialet.

Projektet tror att intresse finns bland olika hembygdsföreningar, främst i västra Värmland, att med stöd med faktaunderlag från brigadmuseet, vilja märka/skylla upp vissa skansar som nu inte längre finns kvar.

Anmäl om ni har tillgång till föremål, material och torpinventering från indelningsverkets tid.

Skicka information till kansliet i Brunskog.

FSIV
Thomas Lövgren, Sekreterare

Kyrkogårdarna

– dåets, nuets och framtidens kulturmiljöer

Peter Olausson

Det var genom att gemensamt bygga kyrka och underhålla präst som våra bygder runtom i Sverige och Värmland skapades en gång för knappa tusen år sedan. Visst hade det bött folk här långt före dess, men i och med kyrkornas tillkomst fick människorna i en trakt ett gemensamt ansvar som krävde sammanhållning för att kunna axlas. Gemensamt arbete från en generation till en annan: kyrkan krävde sitt underhåll och ibland också sina om- och tillbyggnader. Den kraften har gjort att vi in till våra dagar har så många medeltida kyrkobyggnader bevarade. Dessutom har vi, tills alldeles nyss, också haft den grundläggande sockenstrukturen i bruk i form av församlingar. Sedan staten och kyrkan gick skilda vägar år 2000 har dock fattigdomen slagit till både vad gäller folk och pengar: det går inte längre att hålla så många kyrkor i stånd som i gamla tider och församlingar som de var en gång lönar sig ju inte. Vi har på det här området blivit fattigare än vad våra förfäder var under digerdödens dagar. Och förändringen till det sämre har varit snabb och genomgripande.

Begravningar i kyrkor och i omgivningarna

Många av kyrkorna lades på gamla centralplatser, som långt innan kristendomens ankomst hade lockat människor till handel, kult och nöjen. Där kunde också koncentrationer av gravar ligga. Kyrkan kom också att utvecklas till en naturlig plats för kristna begravningar. De skedde gärna inom kyrkorummet om det gällde prästerna eller traktens storfolk, en sed som kom att fortsätta fram till 1800-talets början, när kyrkobegravningar förbjöds av hygieniska skäl – det luktade för mycket från de nyligen jordade, tyckte man. För de flesta sockenbor var det istället området runtom kyrkan som fick bli begravningsplats. En kyrkogård kom tidigt till, som också fick sin begränsning gentemot betande djur och bökande svin och hundar genom att man byggde kyrkobalkar av stockar. Balkarna kom under 1700-talets senare del att steg för steg avlösas av murar i sten. Det var en vanlig utveckling, som också statsmakten påbjöd.

Kyrkogårdarna som samlingsplatser

Kyrkogårdarna under 1700- och 1800-talen var oftast ganska dystra ängar med enstaka stenar eller hällar och lite fler kors i trä eller kanske smide. I Värmland dröjer det i allmänhet till 1800-talets mitt och senare del innan ”vanligt folk” började lägga pengar på att resa stenar över sina avlidna, men därefter, under 1900-talet, blev det kutym. Numer har vi kyrkogårdarna som en angelägenhet för de allra fles-

ta, en plats dit man tar sig ensam eller tillsammans med familj eller vänner för att ”hälsa på” sina döda, för att pynta, vattna, kontempera, ta det lugnt. Genom att våra kyrkor tyvärr i så stor utsträckning fått stängas under vardagarna har kyrkogårdarna kommit att ta över som en plats för stillhet för många. Inte nog med det: många har också upptäckt att det är här en bygds historia bevarats på detaljnivå. Inskriptionerna tar upp namn på personer och byar och får människor att minnas och börja berätta för varandra om de som en gång levat där. Gravvårdarnas utformning och utsmyckning säger åtskilligt om tiden när de restes. Titlar som ”hemmansägare” och ”hustru” talar om ett samhälle som fanns nyss, men som är ett annat idag. Till kyrkogårdarna söker sig långväga släktforskare och en och annan svensk-amerikan i jakt på namn på anfäder eller släktingar: det finns en särskild form av kyrkogårdsturism, som vuxit under senare år.

Höjd ambitionsnivå av skötseln

Stenarna är många och kyrkogårdarna har vuxit i takt med att fler velat ha plats för sina anhöriga där. Det innebär givetvis att också förvaltningen av dem har ökat i volym, inte minst när också ambitionsnivån har höjts inom kyrkoråd och bland vaktmästare. Kyrkogårdarna har gått från ett stilla ”förfall” till att bli parklandskap, med stora grönytor, färska blommor och välansade rabatter inom kvarter kantade av raka gångar. Det är vackert, men det kostar också en slant att hålla en sådan standard. Om ambitionsnivån när det gäller grönyteskötseln är rimlig kan ibland diskuteras.

Kyrkogårdsinventering i Säffle

Just nu är det aktuellt med att inventera kyrkogårdarna inom Säffle kommun, detta inte minst med en tidigare lyckligen genomförd inventering i Arvika som förebild. Byggnadsantikvarien Karin Myhrberg har fått församlingens uppdrag att genomföra inventeringen av de tretton kyrkogårdar, som finns här: hennes arbete skall slutföras till april månad. För varje kyrkogård produceras ett dokument, där kyrkogårdens historiska framväxt skildras, där geografien presenteras och där särdragen tas fram. Det gäller sådant som murar och häckar och gravvårdar med grus, ramar och staket och det gäller enskilda gravvårdar med särskild utformning eller som på annat sätt är ”märkliga”. I arbetet ingår också att göra upp en lista över de gravvårdar som bedöms ha ett kulturhistoriskt värde på olika nivåer. Till sin hjälp i arbetet har Karin en referensgrupp med oli-

ka kompetenser (där också undertecknad har glädjen att ingå). Den 9 november hölls dessutom en större konferens i Säffle med inventeringarna i fokus, där ett hundratal personer från hela stiftet deltog. Där gavs god information om lagstiftningen på området, om hur man tekniskt kan renovera och göra rent stenar och om hur man kan tänka när man skall inventera områden av det här slaget. Initiativtagare till konferensen var stiftsingenjören Maria Linder tillsammans med Maud Forsberg, Antikvarietjänst.

Varför inventera?

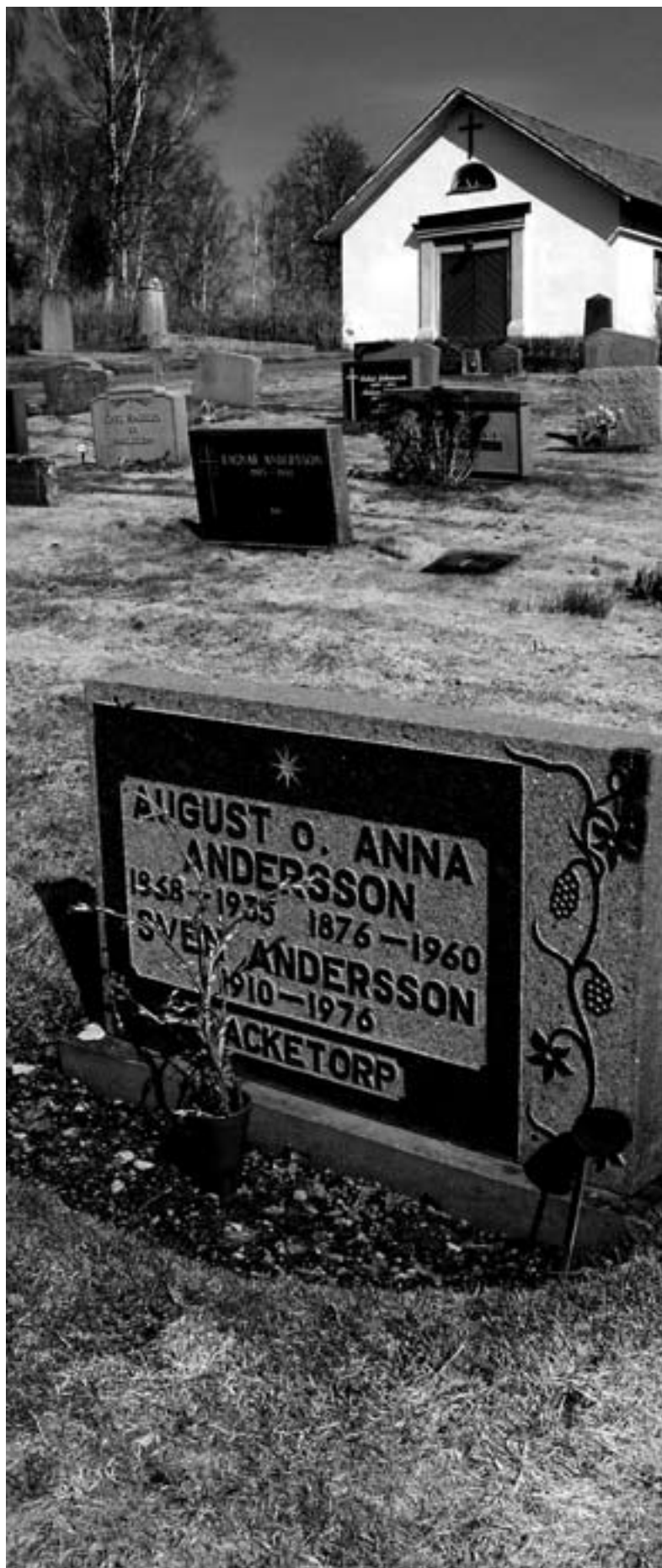
Varför sker då en inventering? Det är givetvis viktigt att få en presentation gjord av en oftast bortglömd del av kulturarvet. Härigenom kan man lokalt rimligen stimuleras till att åstadkomma vandringar och göra skriftliga guider, som många skulle uppskatta. Det finns goda exempel på sådana gemensamma promenader på kyrkogårdarna som lockar sin publik.

Det är också så att en inventering innebär en prioritering när det gäller bevarande av miljöer och gravvårdar för framtiden, efter att gravvårdar blivit utan gravrättsinnehavare och därmed "återtagits" av församlingen. I vår nya fattigdom finns förstås (?) inte pengar till att vårda och ta tillvara allt av kulturarvet. Hur vi vill att våra kyrkogårdar skall se ut framöver är därför att ta ställning till i samband med att ett inventeringsarbete genomförs. Vilka delar av historien skall få leva vidare, för att upptäckas av kommande generationer – och vilka namn på gravstenarna skall få gå till glömskan helt och hållet? Det finns anledning att fråga sig i det här arbetet.

Hembygdsrörelsens engagemang

Är det här med våra kyrkogårdar av intresse för den värmländska hembygdsrörelsen? Det borde det vara, med tanke på att det är just hembygdsrörelsens folk som ofta är de med störst kunskap om människorna på kyrkogårdarna och om "livet" kring begravningarna och platsen som sådan. Det borde det också vara om man vill påverka bevarandet och se till att inte omistliga kulturvärden för hembygden faktiskt mister när stenar tas bort – eller kanske återanvänds på ett mer eller mindre pietetsfullt sätt.

I Värmlands Hembygdsförbund ser vi frågan om de värmländska kyrkogårdarna som kulturmiljöer som viktig. Därför planerar vi också att genomföra en konferensdag om kyrkogårdskulturen och gravvårdarna under vinter eller tidig vår. Var redo – ta tillfället i akt och delta, när du ser att kallelsen dyker upp framöver. ☺

Kyrkogården i Gillberga. Foto: Peter Olausson.

Värmlands hembygdsförbund
Skutboudden
671 94 Brunskog

Kansliets telefontider:
Måndag–fredag 10.00–12.00
tel. 0570-522 09
fax. 0570-523 88
Karl-Axel Branzell 070-330 01 56
kansliet@hembygdvarmland.se
www.hembygdvarmland.se

Europaparlamentet sa ja till momsfrihet för föreningar

Europaparlamentet stödjer ett betänkande om mervärdesskattens framtid. I ett betänkandet fick Folkpartiets och Centerpartiets förslag om nationella momsundantag för idéella organisationer stort stöd. Det skriver mynewsdesk.com

– Vi välkomnar att en stor majoritet i Europaparlamentet står bakom vårt krav på momsfrihet för den idéella sektorn. Det är en viktig delseger för att det svenska undantaget ska kunna leva vidare. Nu sätts EU-kommissionen under rejäl press att agera. Glädjande är att kommissionär Semeta i debatten lovade att lyssna till våra argument, säger Olle Schmidt (FP), som varit liberala gruppens talesperson, och Kent Johansson, blivande EU-parlamentariker för Centerpartiet.

Frågan om föreningars momsfrihet har varit aktuell sedan EU-kommissionen i våras inledde ett överträdelseförfarande mot Sverige på grund av idéella organisationers momsbefrielse.

Beslutet innebär att Europaparlamentet vill att det i framtiden ska vara möjligt för medlemsstater att införa ett allmänt undantag från momsplikten för idéella organisationers verksamhet.

– Föreningslivet drabbas mycket hårt om de tvingas betala moms. Frivilligt idéellt arbete måste uppmuntras och inte kvävas. Stärkta av detta tydliga beslut uppmanar vi alla idéella föreningar att fortsätta kampen för momsfrihet, säger Olle Schmidt och Kent Johansson.

Olle Schmidt fick också, i parlamentets betänkande, igenom ett krav om att liknande varor och tjänster ska omfattas av samma mervärdesskattebehandling. Parlamentet beslutade att alla böcker, tidningar och tidskrifter oavsett format bör behandlas på samma sätt.

– Det är en seger för oss, som läser böcker digitalt, om vi i framtiden ska kunna betala samma momssats om vi köper boken i digital form på nätet som om vi köper den i bokhandeln, säger Olle Schmidt.

Källa: Peter Johansson SHF

Sänkt moms på tryck

Många är väl de föreningar och privatpersoner som under årens lopp irriterat sig på att tvingas betala 25 procent mer för utförda tjänster, jämfört med företagare. Nu gäller 6 procent och här kan finnas slantar att kräva tillbaka.

I juli år 2010 fastställde Skatteverket att försäljning av tryckta produkter ska anses utgöra försäljning av varor om tryckningen utgör den huvudsakliga delen. Som lämplig momssats på försäljning av tryckta produkter rekommenderas 6 procent.

Tidigare betraktades tryckning/kopiering som momspliktig tjänst med 25 procents pålägg på nettopriset. En orättvis sats för köpare av tryckta produkter som saknat eller haft begränsad avdragsrätt och som i värsta fall tvingats betala 25 procent mer i pris för denna utförda tjänst. Men efter ett EU-domstolsbeslut har nu Skatteverket ändrat sina regler.

Detta har öppnat en möjlighet att retroaktivt kräva återbetalning av moms på utförda trycktjänster sex år tillbaka i tiden.

Det kan alltså vara värt att titta tillbaka på arkiverade fakturor och kontakta vederbörande tryckeri och kräva en kreditering "en rättning" av kostnaden. Efter kreditfakturerings kan tryckerier vända sig till Skatteverket och begära omprövning av den "rättade" momssatsen. Att återkräva moms innebär således ingen förlust för tryckeriet utom ett extra administrativt besvär. Tryckeriets utfärdade kreditfaktura tjänar som underlag i föreningens bokföring för innevarande bokföringsår.

Kerstin Hultin
Hembygdskonsulent
Halländska hembygdsrörelsen

Centralt avtal med STIM

Sveriges Hembygdsförbund (SHF) har ett centralt avtal med Stim (Svenska Tonsättarens Internationella Musikbyrå). Följande gäller alla hembygdsföreningar som är anslutna till SHF.

Nya redovisningsrutiner

Hembygdsföreningar som regelbundet anordnar musiktillställningar ska nu redovisa dessa i anslutning till säsongens slut, direkt till Stim.

Tillfälliga och nya musikarrangörer får även fortsättningsvis en redovisningsblankett påföljande år från Sveriges Hembygdsförbund.

Observera att det endast är redovisningen som ändrats, själva stimavgiften debiteras som tidigare, dvs SHFs centrala avgift täcker alla småarrangemang.

Större arrangemang fakturerar STIM den lokala föreningen.

Kulturarvslyftet en möjlighet för hembygdsrörelsen – vad behöver din förening?

Regeringen avsätter 800 miljoner för en treårig satsning på Sveriges kulturarv. Kulturarvslyftet är en kombination av arbetsmarknadspolitik och kulturpolitik tänkt att skapa sysselsättning genom lönebidragsanställningar för människor som idag står långt utanför arbetsmarknaden. Det handlar främst om långtidssjukskrivna som bedöms ha små möjligheter att få jobb på en reguljär arbetsmarknad. Men satsningen innebär också att 270 miljoner kommer att satsas på kvalificerad arbetskraft för att handleda de långtidssjukskrivna.

Regeringen räknar med att totalt 4 400 personer ska få anställning i satsningen. Pengar ska gå till insatser inom digitalisering, inventering och vård.

Hembygdsrörelsen har erfarenhet av tidigare arbetsmarknadsprojekt. Vi minns beredskapsjobben på 1980-talet, ALU-jobben på 1990-talet och Accessanställningarna på 2000-talet. Kulturarvslyftet har dock större likheter med FAS 3-jobben som lanserades av den borgerliga regeringen efter riksdagsvalet 2006, eftersom den riktar sig till människor som bedöms ha särskilt svaga förutsättningar på arbetsmarknaden.

Regeringen ser hembygdsrörelsen som en viktig aktör i Kulturarvslyftet. SHF hoppas därför på fortsatt gott samarbete med Riksantikvarieämbetet som får uppdraget att fördela bidrag till handledarstödet. En förutsättning för att satsningen ska slå väl ut är också samarbeten regionalt mellan hembygdsförbund och läns museer.

SHF uppmanar alla föreningar att redan nu inventera sina behov. Behövs det insatser för att ta hand om samlingarna? Behöver arkivet sorteras och katalogiseras? Har ni påbörjat arbete med att digitalisera? Behöver hembygdsgården rustas? Finns det fornminnen i närheten som skulle kunna göras mer tillgängliga? Gör också en bedömning av vad som är okvalificerat arbete och vad som kräver mer kunskap. SHF återkommer senare i höst med mer information om Kulturarvslyftet.

Jan Nordwall, generalsekreterare

Kansliet i Brunskog

Årets sista öppetdag är fredag 23 december.
Vi öppnar igen måndag 9 januari 2012.

**Vi tillönskar er
En God Jul och Ett Gott Nytt År**

Metallsökarförslag sågas

Ett förslag om att tillåta användning av metallsökare för att leta bland annat fornfynd sågas obarmhärtigt av Sveriges Hembygdsförbund och en lång rad andra remissinstanser.

Över 50 instanser lämnade för ett par veckor sedan in sina svar på det förslag som Riksantikvarieämbetet lagt fram på uppdrag av regeringen. De allra flesta, länsstyrelser, museer och andra kulturarvsvårdande institutioner, var mycket kritiska. Flera sågade hela rapporten som dåligt underbyggd, medan andra nöjde sig med att underkänna de förslag som förs fram. Ett litet fåtal var positiva.

EU en historisk parentes

Sveriges Hembygdsförbund skrår inte orden utan skriver i sitt svar att "EU aldrig bli mer än kort historisk parentes i jämförelse med de tidsrymder som kulturminneslagen avser att skydda. Att motivera beslutet med att förbudet mot metallsökare är 'oproportionerligt i förhållande till sina syften' vittnar i det sammanhanget om en anmärkningsvärd historielöshet."

I dag är det förbjudet att använda metalldetektor, men arkeologer och andra kan få dispens av länsstyrelserna. Förbudet infördes 1985 sedan plundringen av fornfynd ökat.

Men ett generellt förbud strider mot den fria rörligheten för varor, anser EU-kommissionen efter en anmälan från ett svenskt företag som säljer metallsökare. Därför anmodades Sverige att ta fram lagförslag som ökar allmänhetens möjligheter att använda sökare.

Två lösningar

I sin rapport föreslår Riksantikvarieämbetet två tänkbara lösningar. Det ena går ut på att sökning efter bland annat fornfynd tillåts mot licens, utom på Gotland och Öland samt kring fasta fornlämningar. Man ska dessutom ha utbildning och man ska avbryta sökandet så fort man hittar något. Det andra innebär att sökning med metalldetektor släpps helt fri när det gäller allt utom fornfynd. Även här undantas Gotland och Öland.

De flesta instanser kan till nöds svälja förslag ett och sågar förslag två, då det blir svårt att bevisa brottsligt uppsåt vid plundring. En del underkänner båda förslagen och de flesta anser att rapporten är dåligt underbyggd då den tagits fram på alltför kort tid.

Mats Karlsson

Väseräven

– en kär gammal bekant hälsar på igen

Väse hembygdsförenings medlemstidning

Väseräven är Väse Hembygdsförenings egen krönika som ges ut årligen i samband med höstfesten i slutet av oktober. Tidskriften speglar verksamheten i föreningen och tar även fram andra intressanta händelser i Väse socken både då och i nutid. Tidskriften finns att köpa på hembygdsgården och hos ICA i Väse samt hos samtliga styrelseledamöter. Kan även beställas per telefon 054-84 51 84. Priset är oförändrat lågt – endast 70 kronor. Väseräven från tidigare år finns att köpa på hembygdsgården.

Man blir glad när gamla vänner hör av sig och ännu gladare när de visar sig vara vid fortsatt god vigör. Det gäller också tidskriftsvänner, som Väseräven – som hunnit bli 22 år vid det här laget. Det är ingen ålder för en kvinna men en aktningvärd ålder för en tidskrift. Den nyss utkomna årgången visar sig dock så pigg att prognosen för framtiden är ljus för många ytterligare år framåt. Tänk så mycket det finns att skriva om sin egen hembygd! Det visar man i Väse och häri utgör man ett gott exempel för många andra.

ÅRETS SKRIFT OMFATTAR 50 sidor, varav också ett par sidor med lokala annonser. Det är glädjande att det lokala näringslivet stöttar sin förening på det här sättet: också det visar på sammanhållning och på framåtanda i bygden. Innehållsmässigt har man fått ihop en god kompot av artiklar om sådant som bl. a. Arnöns folkskola, Sundsgård och Nygårdskällan. Sigvard Boström berättar historien om ljusen i Väse kyrka år 1849 och man kan förstås undra om något sådant alldagligt har något större intresse. Sigvard Boström kan dock sin kyrka utan och innan och väver en fascinerande historia omkring de 589 levande ljusen, som finns redovisade i räkenskaperna. Än fler kunde det bli vid julottan, något som prostén Bågenholm imponerad skriver om i sina anteckningar från mitten av 1800-talet: de 600–700 ljusen prydde då kyrkan och gjorde den, tycker han, till en av de allra vackraste i stiftet.

VÄSE HAR RYKTE om sig att ha varit en rik jordbruksbygd. Att rikedom inte varit jämnt fördelat beskrivs i en annan liten artikel i Väseräven, där folkskolläraren J Hultkrantz i Bäckelid hutats åt av en kommunal överordnad för att ha rekviderat griffeltavlor och läroböcker åt samtliga barn i skolan – de skulle förbehållas de fattiga folkskolebarnen. ”Vi få hålla noga efter gifna föreskrifter och fattade beslut”, avslutar kommunal mannen J Lindblom.

DEN KUNNIGE personhistorikern Pelle Räf redovisar sin forskning kring orgelbyggaren J P Nyström och ryktena om att denne utöver orglar också skulle ha tillverkat dragspel, och det i just Väse. Jag skall inte avslöja vad Pelle Räf kommer fram till, men artikeln är väl värd att läsa också för den som saknar egen anknytning till bygden.

TILL SIST SKALL OCKSÅ nämnas Artur Nylins fylliga referat av ett föredrag om Värmlands medeltidshistoria, som Lundaprofessorn Dick Harrison höll i Väse hembygdsgård tidigare i år. Sin vana trogen tog Harrison ut svängarna och satte in Värmland i ett stort politiskt sammanhang, när Sverige och Norge ”skapades” i relation till varandra under 1200-talet. Det handlade om Saxholmen och lagman Höld och annat spännande. Den som inte var där och lyssnade får en bra inblick i innehållet genom Arturs artikel.

VÄSEBORNA ÄR ATT LYCKÖNSKA till ytterligare en given julkapp till släkt och vänner. Och redaktionen (bestående av Bertil Enell, Artur Nylin och Inga Kullgren) skall ha tack för ett gott bidrag till den värmländska lokalhistorien. 🐾

Peter Olausson

Väseräv

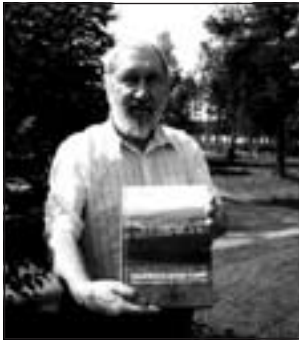
Uttrycket är en visualisering av det gamla sockenböknamn som invånarna i Väse socken gavs av folk från trakterna runt omkring. Att ha ”smeknamn” eller snarare ”öknamn” på andra är en universell och tidlös företeelse. Det förekommer på alla nivåer, från familjer, gårdar, byar, socknar, häradar, landskap och i städerna på gårdar, hus, kvarter, gator och stadsdelar eller mellan orter upp till nationell nivå. Vi behöver bara tänka på vårt förhållande till Norge.

SVARTROCKARNAS KAMP

Striden om Laggåsen och Casper vid Storsjön

Ny bok av Valter Berg

Valter Berg.

Boken är tryckt på ett ovanligt tjockt papper, vilket bidrar till en vikt på över kilot. Förlag: Norén och Slottner.

LAGGÅSEN ÄR ETT DRYGT 7 000 hektar stort skogsområde, hela nordöstra delen av Gustaf Adolfs församling. Sedan år 2000 är en stor del naturreservat. Andra delar är ”stenig men ändå god skogsmark”, som Berg skriver. Äganderätten till området har varit omstridd alltsedan 1600-talet, liksom rätten att uppbära arrenden från de boende, som var skogsfinnar. Under tre århundraden har de rättsliga tvisterna pågått fram till Kungl. Maj:ts slutgiltiga fastställande av dom 1971 och därpå följande tvist mellan Ekshärads församling och de norrut liggande församlingarna.

REDAN TIDIGARE, i början på 1800-talet, hade kammarkollegiet fastställt att Laggåsen var kronoskog. Därmed hindrades Uddeholmsbolaget från att få inköpa området. I övrigt verkade bolaget styra och ställa efter eget behag, fastän Gustaf Adolf inte var någon riktig socken. Den ingick inte i jordeboken. Där fördes Laggåsen under Ekshärad. *Under tidernas lopp har kapellet bekommit eller rättare sagt tagit sig samma rättigheter som tillkommer församlingar och kommuner: egen kommunalstämma, egen kyrkostämma, egen fattigvårdsstyrelse, eget fattigvårdssamhälle etc. Emellertid är församlingens territorium icke bestämt. Någon gräns mellan Ekshärad och Gustaf Adolf finnes ännu*

icke, ej heller något nådigt bref, som bestämmer, hvad som skall räknas till området. En reglering af området för församlingen torde vara nödvändig, och kommittéen, som behandlat oregelbundenheterna i rikets indelningar, har äfven gjort förslag derom, ehuru detta hittills icke ledt till önskvärt resultat. Citatet hämtat ur: Beskrifning till Kartan öfver Elvdals Härads Nedre Tingslag, 1893. Det var tydligen åtskilligt som gick på lösa boliner i Gustava!

ÅR 1862 BESLÖT Kungl. Maj:t att tillåta avverkning. Behållningen skulle tillfalla *Älvdals pastorats regleringsfond*. Läget i slutet av 1800-talet sammanfattas bra i Beskrifning till kartan öfver Elvdals Härads Nedre Tingslag: *Laggåsen, som är belägen inom den del av Ekshärads socken, som räknas till Gustaf Adolfs kapell, har tillhört kyrkoherdebostället i N. Ny socken men tillhör nu Elfdals prestlönerregleringsfond och är stäld under skogsstatens vård.*

I DESSA STRIDER SPELADE ett antal präster, ”svartrockarna”, en stor roll. En av de drivande var J. August Almqvist, kyrkoherde i Norra Ny. Laggåsentorparnas arrenden skulle tillfalla Norra Ny-herden som prästlöneförmån. Almqvist lät vräka ett antal torpare för uteblivet eller för litet arrende, vilket gjorde att biskopen karakteriserade honom som ”nitisk i ovisshet”. Även skogsstaten hade sina mindre sympatiska företrädare som jägmästaren Fagerlin. Han stämde torparna i tid och otid, men fick nästan aldrig gehör i häradsrättens domar. Casper vid Storsjön kunde på gamla dagar intyga:

– Di älger ja va instämd för, ha ja aldri sköt. Men di ja sköt, var jag aldrig instämd för.

DET ÄR ETT STORT OCH MÅNGÅRIGT forskningsarbete som Valter Berg ägnat sig åt. Många människors öden och äventyr speglas i boken, som måste var en guldgruva för släktforskare. 🐦

Arne Vannevik

Bilder och Internet

FRYKERUDSBILDER

PÅ PRIVAT INITIATIV har jag lagt upp en hemsida där jag samlar uppgifter om min hemsocken Frykerud. Det började med ett intresse för hus som utökades med uppgifter om kultur i största allmänhet, och kompletterades med mina privata filmer från bygden.

ANSLUTNINGEN TILL Bygdeband är ett alternativ. Personligen tycker jag dock att det är ganska komplicerat att navigera i detta arkiv. Jag tycker att varje förening borde lägga upp en hemsida som passar för just det ändamål som är specifikt för det behov man har.

KOSTNADEN FÖR PLATS på webbhotell inkl. databas och domännamn är i mitt fall 375 kr/år inkl. moms, vilket inte borde vara avskräckande för en förening – och då får man ju själv bestämma hur man vill lägga upp sin databas. Att underhålla en sida/databas är inte speciellt komplicerat, det kan alla med lite datorvana göra.

JAG ANVÄNDER ONE.COM som webbhotell och är nöjd med det. För att designa en hemsida bör man ta hjälp av någon som har kunskaper i ämnet. Det gjorde inte jag – därav det något spartanska upplägget av ”Frykerudsbilder”. Det är mycket jag skulle göra annorlunda om jag skulle börja om på nytt. Besöksgenomsnittet till min hemsida för 2011 är c:a 75 besök/dag (men då finns där också en sida med min släktforskning)

www.rundofager.se/frykerudsbilder

Göran Eriksson

Allan Edwalls gata 2

126 54 HÄGERSTEN

08-531 839 46

070-642 15 58

DATABASEN SOFIE

EN LITEN UPPDATERING på vad som sker med våra diskussioner om framtiden. Vi har ett fastslaget beslut att SOFIE skall omutvecklas med Open Source-program till ett webb-teknikbaserat program. Vi har nu inlett ett samarbete med ett flertal europeiska partners för få tillstånd en förundersökning av ett databassystem som heter Synthesis. Programmet är utvecklat vid ett grekiskt universitet, vid den institution som står bakom utvecklingen av den europeiska standarden CIDOC CRM. www.ics.forth.gr/isl/services/synthesis/synthesis.html

VID ETT MÖTE för några veckor sedan träffade jag en av utvecklarna bakom Synthesis, och fick mycket information som leder mig att tro att detta är en framkomlig väg. Det återstår nu att under förundersökningen göra ganska mycket tester, att utvärdera och prova olika lösningar. Förhoppningsvis skall detta leda till att vi innan detta år är slut kan påbörja utvecklingen. Ännu är inte alla formella detaljer kring undersökningen klara, men det finns inget som talar emot att den kommer igång som planerat. Oavsett hur, så är jag besluten att noga studera och utvärdera Synthesis, som är den hittills mest lovande möjligheten för framtidens SOFIE.

VAD SKULLE DETTA INNEBÄRA: I botten av SOFIE får vi en XML-baserad databas, redan klar för att utbyta data med såväl nationella som europeiska portaler, såsom K-Samsök och Europeana. Vi får ett flexibelt gränssnitt, anpassningsbart för både små föreningar och större museer. Vi bryter helt beroendet av en programleverantör, som vi haft hittills, och vars senare produkter inte varit riktigt övertygande i sin kvalitet.

Torsten Nilsson, Västerbottens museum

DATABASEN BYGDEBAND

MED BYGDEBAND kan alla föreningar som är medlemmar i Sveriges Hembygdsförbund kostnadsfritt digitalisera och arkivera sitt material.

DRYGT 370 FÖRENINGAR har nu (sept 2011) tecknat avtal med Bygdeband. Avtalet gör det möjligt för föreningen att göra sitt arkivmaterial tillgängligt och sökbart i Bygdeband.

PÅ WWW.BYGDEBAND.SE kan hembygdsföreningar kostnadsfritt lagra och tillgängliggöra arkivmaterial från sin hembygd. Text, bilder, dokument m. m. kan läggas in i databasen. ☺

Karl-Axel Branzell

Berit Juhl intervjuar i samband med 80-årsdagen

KARL-AXEL ÄR FÖDD I KARLSTAD 1931. Han gick i skolan på Herrhagen och tog studenten på gymnasiet, reallinjen i Karlstad 1951. Därefter gjorde han militärtjänst vid A9 i Kristinehamn och fortsatte sedan på kadettskolan i Jönköping. Efter studier vid Göteborgs handelsinstitut och tekniska studier i Örebro begav han sig till Tyskland, England och USA för att lära sig konstruera bilbatterier.

FADERN GUSTAV HADE STARTAT ett företag 1923 i Munkens lokaler för reparationer av bilar. I september 1939 flyttade företaget till den nybyggda fastigheten på Norra Strandgatan, där bl. a. 53 gamla lastbilar byggdes om till el-drift. Det var stor brist på material under denna period, vilket medförde många reparationer på lastbilarna.

KARL-AXEL ÖVERTOG avdelningen för reparationer och tillverkning av batterier år 1955 i en lokal på Lamberget i Karlstad. Tillsammans med fadern gjorde han många resor till Tyskland och England för inköp av maskiner och en del maskiner fick man konstruera själv. Batterierna såldes under namnet Branza via distributionsbilar och filialer i hela Sverige. Dotterbolag fanns även i Tyskland och Norge. Företaget såldes 1975 och hade då c:a 120 anställda.

GUSTAVS FÖRETAG MED GROSSISTRÖRELSE för Bosch och Blaupunkt, samt verkstad för bl. a. dieselpumpar övertogs av Karl-Axel och flyttade till Örsholmen där också en ny fabrik för tillverkning av slipskivor byggdes. Under de närmaste 15 åren byggdes ett filialsystem med bilverkstäder och grossiströrelse i Örebro, Västerås, Linköping och Jönköping samtliga i egna fastigheter. Företaget överläts på 1990-talet till sonen Jan.

KARL-AXEL ÄR ORDFÖRANDE i Värmlands hembygdsförbund. Han har varit ordförande under en period tidigare. Hans intresse för historia, framför allt sin egen familjehistoria, passar in i hans engagemang för hembygdsrörelsen. Han har även varit med och startat Karlstads hembygdsförening där han var ordförande i 10 år. Studiecirklar i de olika stadsdelarna har medfört förutom trevliga böcker en livaktig förening. För 2011 har Riksstämman varit den stora utmaningen för hembygdsförbundet. Sveriges hembygdsförbund var mycket nöjda med arrangemangen. Han tycker att Riksstämman med manifestationen och landshövding Eva Erikssons medverkan blev bra PR för hembygdsrörelsen i Värmland och Sverige.

SEGLING är Karl-Axels stora fritidsintresse och han har bl. a. deltagit tretton gånger i Gotland Runt. Han var ordförande under tio år i Karlstads segelsällskap under vilken tid antalet båtplatser ökade från 100 till 600.

HAN HÄVDAR ATT FRISK LUFT och blåst inte varit farligt för honom. "Han har inte ont någonstans." Lite drag är inte farligt! Han har även tre bilar och ett körkort som han är rädd om. En av bilarna är en röd Saab Cabriolet med mycket drag i. Han och frun Hjördis kör gärna

öppna bilar med frisk luft susande runt öronen. Under sommarhalvåret tillbringar Hjördis och Karl-Axel den mesta tiden ute vid sommarbostaden på Hammarö. De bor nära Vänern och Karl-Axel badar i "havet" varje morgon oavsett temperatur. Han tycker om alla maträtter och äter "mycket lite grönsaker", men konsumerar en hel tomat om dagen. Karl-Axel är positiv och trivs med livet som det är.

HAN HAR MÅNGA PROJEKT på gång. Järnets väg och Brigadmuseet för att nämna några exempel. Han tycker även att det borde finnas en ungdomssektion inom hembygdsrörelsen i Sverige och i Värmland. Karl-Axel vill gärna engagera fler kamrater i Värmlands hembygdsförbund. Det är viktigt att redan nu börja söka efter kandidater som kan väljas in vid årsmötet 2012. Han vill gärna bygga upp ett nätverk mellan alla hembygdsföreningarna i Värmland. Tidigare fanns representanter i olika regioner i länet. Karl-Axel vill gärna åka ut och träffa medlemmarna i Värmlands hembygdsförbund. Han påminner även om tidningen Näverluren som skall vara ett forum där föreningarna kan berätta för andra vad som är på gång i länet. Det kan även ge kommunikation mellan styrelsen och de lokala föreningarna. Förbundet får ju information från Sveriges Hembygdsförbund. ☺

Björlingkvartettens båda sista turnéer genom Värmland 1927

Harald Henrysson. Jussikologie professor, grundare av Jussi Björlingmuseet i Borlänge

I samband med årets firande av Jussi Björlings (1911–1960) hundraårsdag har också en hel del uppmärksamhet riktats mot hans märkliga underbarnskarriär tillsammans med sin far och sina bröder. Man kan bland annat följa den i den kronologi som ingår i jubileumsboken *Jussi: Sången, människan, bilderna*, och som sammanställts av mig och Roger Alderstrand. Denna karriär tog sin början den 12 december 1915, då Jussi var fyra år gammal, i Trefaldighetskyrkan i Örebro och slutade den 31 juli 1927, då han var sexton, i kyrkan i Mora, där bröderna då bodde. De hade då gett över 950 konserter tillsammans. Deras turnérande hade emellertid avslutats med en föga känd turné i Värmland tidigare på sommaren. Det är främst den som föranleder denna artikel, med förhoppning om att någon av läsarna ska kunna bidra med mera information.

I DEN FAMILJEENSEMBLE som David Björling bildade och som från början kallades *David Björling med söner* och senare *Björlingkvartetten*, framträdde hans söner Olle (född 1909), Jussi (1911) och Gösta (1912) både med trio- och duettsång och som solister. Fadern bidrog främst med tenorsolon men sjöng också ibland i ensemble med pojkarna. Turnéerna sträckte sig från sydligaste Skåne och upp till Örnköldsvikstrakten, och 1919–1921 också över den amerikanska kontinenten.

Pojkarnas liv förändrades drastiskt när David Björling den 13 augusti 1926 avled på Västerviks lasarett av sprucken blindtarm. I faderns och turnéledarens ställe trädde då in en vän till familjen i Mora, Rolf Lundgren. Pojkarna fick bo hos honom när de fortsatte turnera som trio – yngste brodern Karl, född 1917, hade en tid deltagit i turnérandet men gjorde det inte efter faderns död. Med början juldagen 1926 fanns det åter en Björlingkvartett, eftersom Rolf Lundgren själv, amatörsångare och bas, trädde in som fjärde medlem.

OM MAN BLÄDDRAR i Jussis kronologi, kan man vad Värmland beträffar finna att David Björling och hans söner gjorde ett enstaka gästspel i Degerfors kyrka den 3 mars 1918. I oktober 1919 gav de 10 konserter omedelbart innan de for över gränsen och från Oslo begav sig ut på det stora äventyret, Amerikaturnén 1919–1921. Efter återkomsten från Amerika ägde deras största Värmlandsturné rum, med 13 konserter i oktober 1922.

SEDAN PAPPAN DAVID avlidit 1926 framträdde de tre äldsta Björlingbröderna här tillsammans med Rolf Lundgren åtta gånger i januari 1927. Turnén inleddes den 13 januari i Bofors samlingshus i Karlskoga. Den 14:e följde Församlingshuset i Degerfors samt kyrkorna i Kil den 15:e, i Deje och Nyed den 16:e, i Ransäter den 18:e och i Hagfors den 20:e, innan turnén avslutades den 21 januari i Munkfors kyrka. Tack vare annonseringen har det gått att följa turnén, men endast från ett ställe ges något som liknar en recension, från inledningskonserten:

”De unga sångarbröderna ha växt åtskilligt både på längden och i röstomfång sedan de senast gästade Karlskoga [den 8 oktober 1919], och det behöver väl knappast tilläggas, att deras prestationer väckte livligt och berättigt bifall hos den tyvärr alltför fåtaliga publiken”.

TILLSAMMANS MED DE tidigare turnéerna gör detta 32 belagda framträdanden inom landskapets gränser i tretton av Värmlands nutida kommuner: Arvika, Degerfors, Filipstad, Forshaga, Hagfors, Karlskoga, Karlstad, Kil, Kristinehamn, Munkfors, Sunne, Säffle och Torsby. På Jussi Björlingmuseet i Borlänge finns annonser, notiser och ibland recensioner från dessa konserter. Så länge David Björling ledde turnéerna, var han i regel noga med att annonsera – även om annons saknades, kom det ofta in en tidningsnotis före eller efter konserten – och Rolf Lundgren och pojkarna fortsatte ännu i januari 1927 med detta.

VI VET EMELLERTID att ännu en turné ägde rum i Värmland, på sommaren 1927 före den konsert i Mora kyrka den 31 juli som nämndes ovan, och som var avsedd som en avskedskonsert före en planerad avresa till Amerika. Där hade ju pojkarna en gång turnerat framgångsrikt med sin far, men det skulle visa sig på amerikanska konsulatet i Göteborg att de ekonomiska garantierna inte räckte, så istället upplöstes kvartetten. Denna sista turné är kronologiskt den sämst kända, men samtidigt den från vilken en av deltagarna, Emil Lindroth, har gett de mest levande minnesbilderna. Några av dessa har också legat till grund för iscensättningar i Torbjörn Lindqvists film *Jussi i våra hjärtan*, som nu finns tillgänglig på DVD.

BJÖRLINGBRÖDERNAS MISSLYCKADE turnérande i Värmland 1927 har länge varit känt genom yngste brodern Göstas minnen, som han 1945 publicerade i *Jussi: boken om storebror*.

Garsås, Mora kommun, 8 maj 1927. Olle, Gösta, Emil, Bertil och Edit Lindroth. Rolf Lundgren, Maria Lindroth, Christina. Rolf Lundgren till höger på trappan. Fotografiet tillhör Jussi Björlingmuseet, Borlänge.

”Vi beslöt att lyckliggöra Värmland med våra strupars ljud. Tyvärr hade inte ens de lyriska värmlänningarna nämnvärt intresse för våra vokala prestationer: det blev med andra ord ett dundrande fiasko. Sen hjälpte det inte, att vi sökte hålla en hög musikalisk och konstnärlig standard.”

Gösta gav också en förklaring till att ingen ville komma och lyssna:

”Inte att undra på eftersom ingen tänkte på att göra reklam”. Enligt honom sattes ”baklängesrekordet i en liten sockenkyrka långt från all ära och redlighet. Dit hade inte en kotte kommit, inte ens kyrkvaktaren”.

GÖSTA HÄNFÖRDE DETTA till vintern 1926/1927, alltså den första turnén, men han har rimligtvis blandat ihop de bägge turnéerna. I januari annonserade man ju, och Gösta uppger också att:

”för att spara in på omkostnadskontot hade vi våra cyklar med oss och trampade fram på de backiga och krokiga vägarna sydväst om Karlstad”

NÅGOT SOM MÅSTE ha skett på sommaren, i ”regnigt och tråkigt väder”. Han berättar också hur man vid en rast

intill vägen upptäckte att en väska med nödvändiga noter blivit glömd på senaste logi. Den måste hämtas – en tur på över tre mil fram och tillbaka – och Olle föreslog att de skulle dra lott. Jussi tog dock uppgiften på sig med motivering:

”Det är väl bäst att jag åker själv. För det blir väl en av er två som förlorar i alla fall, å då blir ni bara sura sen”.

DEN MEST UTFÖRLIGA redogörelsen för sommarturnén kommer från två muntliga intervjuer med Emil Lindroth (1880–1963), skogsarbetare, snickare och byggmästare från byn Garsås, i Mora. Den kom att kallas ”den sjungande byn”, inte minst tack vare Lindroths insatser. Han var nämligen också en hängiven musiker, kördirigent och kompositör. Vidare var han aktiv som nykterhetskämpe och i politiken som vänstersocialist. Intervjuerna med honom gjordes i åttiotaårsaldern och tråden är ibland svår att följa, så misstag i berättelsen kan inte uteslutas. Den ena intervjun, gjord av Radians Per Lindfors, har varit tillgänglig för denna artikel. Uppgifter om den andra, gjord av Bror Carlsäter, finns i en artikel av Barbro Matzols i informationsbladet *Budkavlen* från Garsås (årgång 19:3, mars 2011).

LINDROTH GICK MED på att följa med och dirigera, men

ställde krav på pojkarna att de skulle öva tre timmar per dag under veckan innan ("det klickade mycket i takt på den tiden"). Turnén, där också Rolf Lundgren deltog, gjordes i förhoppning att man sedan skulle få åka till Amerika – och Lindroth berättade att Rolf Lundgren pantsatte ett guldur och en fiol för att få fram pengar till detta.

"Men på ett ställe i Värmland började Jussi tjura. Då sa jag att jag tog tillbaka mitt löfte att följa med till Amerika: Vad ska det bli om vi kommer till Amerika och du börjar tjura – då blir vi luffare hela högen!"

SÄLLSKAPET MÅSTE CYKLA – utan lyse – eftersom man inte hade råd att åka tåg, och övernattningen skedde i tält eller i lador. Vädret var uselt:

"När det var vackert väder, då var folk ute på gårderna och sysslade med slåttern, å när det regnade, då var det ingen som ville komma för den delen, så det var nästan omöjligt."

AV EKONOMISKA SKÄL kunde man bara sätta upp enkla affischer, och av denna turné har det inte gått att hitta ett spår i tidningarna. Därför känner vi inte heller till några exakta datum, men förhoppningsvis kan något ytterligare belägg komma fram som gör en närmare datering möjlig.

LINDROTH MINDES ATT turnén började i Malung på dalasidan av gränsen och att första konserten i Värmland var planerad till Gustav Adolfs kyrka i Hagfors. När de kom dit – på en undantagsvis solig söndag – visade sig vaktmästaren vara helt ovetande. Affischerna som skickats i förväg hade hamnat fel. Eftersom det fanns många besökare på kyrkogården, bjöd man då på förslag av en av pojkarna in dem att komma och lyssna för 25 öre, så det blev ändå en konsert. Efteråt satte man sig ned att äta, men det fanns bara en limpa och några sockerbitar kvar. Halva limpan sparades ifall någon skulle bli trött. Vid skiljevägen ner till Hagfors kom en häftig åskskur, och en gumma bjöd in dem i en stuga. Lindroth berättade att Olle hade en dålig cykel och,

"inte var han så kraftig heller ... när vi cyklade så åkte jag alltid efter Olle, bara för det är bättre för en som inte orkar så mycket om nån är efter. ... När vi for ner till Hagfors, ... jag och Olle var i sällskap, men dom andra, sprakfålar, dom stack iväg dom, Jussi var en riktig sprakfåle det, kraftig var han också, ... vi gick oppför en motbacke där jag och Olle, och så sa han så här 'Lindroth, ska vi ta den där limpabiten nu' – det var nästan som tårarna kom hos honom. Ja, javisst nu ska vi ha den, sa jag, ... och så satte vi oss där och åt och så stack vi iväg...".

I HAGFORS KOM det en ny skur, och humöret var på upphällningen när sällskapet slängde ifrån sig cyklarna mot kyrkvägen. Lindroth ställde sig och försökte sälja biljetter, och skickade in pojkarna i sakristian. Försäljningen

gick dåligt, och det hade bara kommit två personer när vaktmästaren tog över – men då begärde de bägge och fick tillbaka pengarna av honom, övertygade att det inte skulle bli någon konsert. Om en stund kom det dock två till, så det blev två kronor i kassan.

"Och så ställde jag upp dom. Och det var en därborti, och en därborta – i en stor kyrka! Och då vände jag mig om, som en dirigent ska göra, och bockade mig för publiken, och jag har aldrig gjort en sån stilig bock som då. Å vi sjöng, vi sjöng hela programmet, som om kyrkan skulle ha varit full, ändå, men det var bara dom där två. Men jag har lärt mig, jag, att det är lika värdefullt för dom som är där ..., som om kyrkan varit full, och därför bör man göra sitt bästa...".

Denna plikttrohet belönades med en präktig överraskning:

"Ja, så när det var färdigt, så gick vi in i sakristian igen, å så kom halva publiken in i sakristian, men det var god plats... å kom in å bjöd oss på supé på hotellet där. ... Ja, vi var naturligtvis hungriga vi, som vargar, ... jag var lika hungrig jag, ... å det var ju bara bra det, för då kände jag hur dom kände det. ... Å de var fest, det kan jag lova, å vi sjöng ju också, sjöng mer än nån gång då, dom ville ju ha sång där."

NÅGOT TILLFÄLLE DÄR ingen enda åhörare kommit, som Gösta uppgav, nämnde däremot inte Lindroth. Lindroth tycker sig minnas att de sedan trampade till Brattfors, för en konsert "med kanske lika stor publik, ja kanske nån mer". På Lindfors fråga om man redan då kunde höra något särskilt hos Jussi, svarade han att han visst kunde det:

"Men det var mest sprakfålen hos honom ... lite grann vild, men han fick lov att lyda mig ändå".

LINDROTH MINDES att de for förbi Hällefors, men inte sjöng där, och till en plats som han inte riktigt mindes, troligen Hjulsjö. På en lördag kom de till en stuga där och pratade med en gubbe, som bjöd dem en hink vatten att dricka ur på förstubron. Inte en brödbit hade sångarna, och försökte få köpa, men hörde att det inte fanns mer än vad paret själva behövde på söndagen. Som tack för drycken sjöng de ändå, och då kom gumman ut med tårarna i ögonen.

"Kära hjärtanes, nog ska ni väl få bröd, sa hon, och kom ut med ett paket spisbröd. – Ja, då sjunger vi en bit till, sa Lindroth och dirigerade med spisbrödspaketet under armen!"

PÅ ANDRA SIDAN en syrénhäck låg ett större hus, där det visade sig bo en sjuksköterska som hade födelsedagskalas. När Lindroth och pojkarna kom ut på vägen kom en fin herre – det var tydligen doktorn – och frågade om de fick bjuda på kaffe inne på gården. "Ja, jag vet inte, vi ska så långt", sa Lindroth och spelade teater, men han frågade pojkarna och de ville givetvis stanna. Snart satt alla och

drack kaffe och åt wienerbröd och gräddtårta. Som tack sjöng de ”ett och ett halvt program, minst”, utan protester ens från Jussi, som ”brukade vara tjurig ibland, han, men då var han mätt!”. Vid grinden kom sedan doktorn ned tillsammans med de andra och höll ett vackert tal och utbringade ett leve. Lindroth utbringade leve för värdinnan och hennes gäster och pojkarna sjöng A. E. Marschners *God Natt* (Vi skall du fjärran vara...), där Jussi framförde solot känsligare än Lindroth någonsin hört. Annars hade han ibland tyckt att ”det fanns ingen själ i’t”, när Jussi sjöng. Lindroth var förvånad över hur lätt Jussi – liksom hans bröder – hade för att uppfatta melodier. Han tyckte att pojkarna blev allt mer självsäkra, och Jussi kunde vara envis. Han mindes ett tillfälle då Jussi nekat till att ha sjungit fel, så Lindroth förklarade att han skulle slå av så snart han hörde felet igen, och det gjorde han också. Utöver *God Natt* mindes Lindroth av pojkarnas program bara *Suomis Sång*.

VAR TURNÉN GICK FRAM i övrigt i Värmland är svårt att säga. Lindroth berättar på ett ställe:

”Ja, jag vet att vi fick cykla förbi Sunne ... nästan där Klarälven rinner ut i Väneren, det är två mil längre upp en plats, jag kommer inte ihåg vad den heter, en gammal träkyrka, och där hade vi konsert också ... var inne i sakristian då och bytte om kläder, tog på sig fracken då, haha – ja vi hade nog inga frackar, men vi hade lite mörka kläder allesamman.”

DEN KYRKAN HAR jag inte kunnat identifiera. De orter som angivits av Lindroth stämmer också dåligt med Gösta Björlings minne av trakten ”sydväst om Karlstad”.

FRÅN ÅTERFÄRDEN har Lindroth också några minnen. Sedan man passerat dalagränsen började det regna igen, och han knackade förgäves på ett fönster i en gård och frågade om man fick ligga i uthuset. Det gick inte där, men man fick ligga på höskullen på en gård nära Ludvika. Nästa dag cyklade de den långa vägen hem till Mora. I Leksand köpte de bullar för alla pengar som fanns kvar.

HAN NÄMNDE OCKSÅ att de inte på hela tiden rörde ”reservkapitalet” på 30 kronor, som måste finnas om någon blev sjuk.

SOM JAG NÄMNDE i inledningen, hoppas jag att denna artikel ska kunna leda till att jag får fram mera information om turnén, främst en exaktare datering. Kan det t. ex. finnas uppgifter i kyrkoarkiven? Kommentarer mottas tack-

samt: tfn 0225-501 90, harald.henrysson@tele2.se 🐣

Lysviks kyrka. Foto: B. Göransson.

Sång eller oljud

– en bedömningsfråga för tingsrätten

Arne Linnarud

Hösttinget 1844 inställde sig Magnus Olsson i Kyrkbyn vid tinget tilltalad för att han skall »I rusigt tillstånd fört oljud i Lysviks kyrka efter gudstjänstens slut«. Magnus nekade till att ha varit drucken men erkände att han sjungit. Det förmodade han emellertid inte skulle betraktas som oljud.

ÅKLAGAREN HADE INKALLAT två vittnen, som tydligen försökte mildra Magnus brott. Vittnena medgav att Magnus visserligen varit något drucken när han sjungande gick på stora mittgången på väg ut ur kyrkan, men han bar hatten i hand och hade inte burit sig oskickligt åt.

ÅKLAGAREN VAR OBEVEKLIG. Eftersom Magnus erkände att han sjungit, och domaren ansåg att han därigenom fört oljud fälldes han. I protokollet hänvisas till en hel rad olika rättsparagrafer och flera anklagelsepunkter. När Magnus gick ut störde han dessutom den nyss påbörjade sockenstämman, och det blev ytterligare en anklagelsepunkt.

SAMMANFATTNINGSVIS fick Magnus böta 10 daler för oljud i kyrkan då inte gudstjänst hållits [han var ju på väg ut], för fylleri vid sockenstämma 20 daler, för sabbatsbrott 10 daler, totalt 40 daler. Eftersom Magnus saknade tillgångar för att gälta böterna blev de omvandlade till 12 dagars fängelse vid vatten och bröd i länshäktet i Karlstad.

DET ÄR INTRESSANT att notera att oljudsböterna fördelades så att hälften gick till angivaren, i det här fallet till åklagaren kronolänsmannen fanjunkaren J. G. Tobiaeson, och andra hälften till socknens fattiga. 🐣

Gösta Backelin (1934–1999) på 390 m nivå ovanför krossen. Loket är ett JW 15 eller 20. Foto Bengt-Olof Löf ca 1978.

Lok under jord vid Nordmarks gruvor

Jan Kruse, Nordmarks hembygdsförening/gruvmuseum

Malmbrytning består till stor del av transporter. Både ovan jord och nere i gruvan. En viktig del av detta är malmens transport under jord i horisontalled, så kallad utfrakt. Redan i början av 1900-talet så började man använda små industrilok under jord i gruvorna. Med hjälp av dessa så fraktade man malmen från de olika brytningsområdena fram till schaktet, där berget sedan med hissar uppförades i dagen. Tidigare hade man handdrallat malmvagnarna fram till schaktet, ett mycket tungt arbete. Utfrakten koncentrerades till olika nivåer nere i gruvan, s.k. huvudnivåer eller utfraktnivåer. I Nordmark var det oftast ca 50 meter mellan nivåerna i höjddled. Vi ska här kika lite på vilka lok som funnits under jord i Nordmarks olika gruvor genom åren. Nordmark ligger 15 km norr om Filipstad.

Tabergs gruvor (gruvdrift 1702–1962)

Under 1940-talet drevs en ca 700 meter lång ort (gruvgång) från Tabergs gruvor till Nordmarksbergs gruvor på över 350 meters djup. Malmuppföringen från båda dessa gruvor skulle sedan koncentreras till Taberg. 1947 beställdes två stycken diesellok från AB Industriediesel, Stockholm. Dessa två lok levererades inte förrän 1949 och placerades först i Finn mossens gruvor. Efter en kortare tid så överfördes dock loken (nr 4912 och 4913) till Tabergs gruvor. Redan 1950 anskaffades ytterligare två lok av samma typ,

nr 4911 och 4920, varav det sistnämnda innan hade använts vid Persbergs järngruva en kortare tid. De fyra loken var alla tillverkade av ovan nämnda Industriediesel och var av typen Insel A 10. Loket vägde 2,7 ton och hade en motoreffekt av 9–10 hk, samt drevs av en engelsk Lister-motor. Spårvidden var 750 mm. Enligt Lars Carells monografi över Taberg från år 1954 (KTH) så användes loken då på följande ställen i Tabergs gruvor: ett lok på 80 meters nivå i den s.k. Dyviksmalmen, ett annat på 350 m nivå och på 390 m nivå. På sistnämnda nivån så gick två lok, varav ett betjänade Nordmarksbergs gruvor genom den nyss nämnda 700 meter långa orten. Dessa fyra lok var i drift fram till nedläggningen 1962, då tre av loken överfördes till järngruvan i Persberg. Nr 4913 sparades dock

Skylt på luftbehållaren till luftloket, som visar tillverkningsår m. m. Foto Kruse 2011.

Norskfödde Nils Ballovarre (1920–1994) på luftloket från Atlas i Finn-mossens gruva. Foto Bruno Persson c:a 1958.

och ställdes upp i Gubbortslaven vid Nordmarksberg. Där står det fortfarande kvar. När Persberg lades ned 1980, så köptes de tre lok som gick till Persberg av AB Gruvteknik i Blötberget. Förmodligen lyckades man inte sälja dem vidare utan lät skrota dem.

Nordmarksbergs gruvor (gruvdrift från medeltid till 1962)

Som redan nämnts användes i utfrakten till Taberg ett diesellok av typ Insel A10. Omkring 1950 togs ett nytt schakt i drift vid Nordmarksberg, det s.k. Nygruveschaktet. I samband med detta drevs ett ortssystem på 70 meters nivå. Största anledningen till detta var att bland annat Finn- och Gröngruvorna i äldre tider fyllts med stora mängder s.k. varpberg från brytningen. Varpen ansågs förr ha för låg järnhalt, men skulle nu tas tillvara i anrikningsverket i Taberg. På 70 m nivå användes ett luftlok av okänt fabrikat. Enligt Harry Skalares Monografi över Nordmarksbergs gruvor 1962 så var det tillverkat av "Holmens bruk". Dessa har nog emellertid aldrig tillverkat några luftlok, så frågan är om det kan vara "Holmens mekaniska verkstad, Nyby bruk" som tillverkade många olika slags maskiner för gruvdrift. Det kan även vara så att det var ett Atlaslok som renoverats av det sistnämnda bolaget och att man helt enkelt satt dit en skylt med företagets namn på. Enligt Skalare var emellertid lokets längd 3 meter, bredden 0,6 m och effekten 2 x 5 hk. Kolvar: 2 stycken med en diameter av 60 mm och en slaglängd av 120 mm. Luftcylindern hade en diameter av 1,25 m och längden 3 m. Volymen blev därmed 3,7 m³. Spårvidden var 750 mm. Driften på 70-meters nivån upphörde 1954 och vad som sedan hände med loket är tyvärr okänt.

Källor:

Ericson, Jan: *Skinnsklädda tofflor i helvetet*. Solna 2005.

Kruse, Jan: *Värmlands sista järnmalmgruva*. Artikel i *Näverluren* nr 2, 2002.

Tack till Mats Freding, Stockholm, för bidrag med information om loken i Värmlandsbergsgruvan m. m.

Tack även till Bruno Persson, Johnny Eriksson och Tryggve Myhrén, som alla arbetat i Finn-mossens gruva.

Vagnstämning vid störtschakt med ett av de fyra Inselloken i Tabergs gruva. Foto Lars Carell 1954.

Finnmossens gruvor (gruvdrift 1713–1973)

Enligt H. Carlborgs "Nordmarks Malmtrakt" från 1929, så användes i Finn-mossen då ett Atlas (sedermera Atlas Copco) tryckluftslök under jord. Loket hade tillverkningsnummer 6 och var tillverkat 1912. Kärlets nr var 1467. Loket var av s.k. lågtryckstyp och matades därmed med tryckluft av cirka 6 atmosfärers tryck från matarledningen till bormaskinerna. Loket köptes ursprungligen nytt av Persbergs Gruv AB, men flyttades senare till Finn-mossen. Det var i drift vid Finn-mossen fram till mitten av 1960-talet, kanske något längre. Enligt en skylt på luftbehållaren så besiktigades tryckkärlet sista gången i augusti 1966. I dag står loket uppställt i Gubbortslaven i Nordmark och det är Sveriges äldsta bevarade luftlok tillverkat av Atlas. Troligen är det ett av de sista luftloken som var i drift i någon svensk gruva. Under de allra sista åren användes även ett diesellok vid Finn-mossen på 335 m nivå, men det är okänt vilket fabrikat det var. Enligt platschefen Lars Carell så rörde det sig om ett lok med 18 hk. Utfrakt med lok skedde främst på nivåerna 235, 285 och 335 meter.

Värmlandsberg (gruvdrift 1969–1980)

I Värmlandsbergsgruvan användes främst diesellok av märket Jenbacher Werke. Dessa var tillverkade i Österrike och fanns med olika motorstorlekar. Oftast var loken utrustade med motorer på 8, 15 eller 20 hk (modell JW 8, JW 15, JW 20). Värmlandsbergsgruvan ägdes av Ställbergsbolaget och inte av Uddeholm som de andra gruvorna i Nordmark. Värmlandsberg fick därför ta över ett flertal begagnade diesellok från bland annat Ställbergsbolagets gruva i Idkerberget utanför Borlänge. Även ett elektriskt kontaktledningslok fanns, men användes inte så ofta då det var lite krångligare att hålla i drift. Utfraktnivån i gruvan låg på 390 meters nivå. 🐦

KAPPÅKNINGEN

Och klockorna ringde till ottesång
och eko i branterna väcktes,
och högt på himlen gick stjärnornas gång
och stjärnskotten lyste och släcktes.
I stugorna glänste var ruta klar
av brasan, som brände i spisen,
och blossen blänkta och frosten skar
och bönderna körde på isen.

De körde på sunden, de körde på ån,
de körde i mak ut på isen,
och dovt och högtidligt ljud hovarnas dån
och sakta ljud bjällermusiken.
Men snart kom det kappfart i takt och i ton,
det gick som för pengar det vore,
och först kom Lars och sen kom Jon
och sist Per där nola i Slore.

Och Lars var så tjock och så rik som ett troll,
hans häst var så välfödd som prästen,
och Jon var så stinn och så trind som en boll
och silverbeslag hade hästen.
Och Per han var krokig och mager och gul
och svulten som räven i skogen,
och hästen var blackig och spräcklig och ful,
men senig och bred över bogen.

Och Lars sade: ”Hej, se på Blacken och Per,
de, komma som säcken i bäcken,
se släden, se kampen, se donen han bär,
de köra med stass, ta mig näcken!”
Och Jon sade: ”Hej, se på Per, min själ,
han kör så vi andra få skammen,
han hinner allt fram, ifall allt går väl,
till ottan, när prästen sagt amen!”

Gustaf Fröding

GOD JUL I VÄRMLAND

Vi går från höst och gula blad
och svampplockning i skogen
till vita tak i istappsstad
när tiden nu är mogen
till flingors dans mot tungorna
som leker med kristaller
och vi får fart på lungorna
när vinden klar och kall är.

Och trots att skottning mest är pest
och halkan är besvärlig
kan vintern bli en skönhetsfest
och kylan frisk och härlig.
I backen där levs livet glatt
och den som snart får sparken
kan glida ner med hjärtligt skratt
på is som täcker marken.

Då blir det tänt i stakarna
och brasans lågor flamar
och mysfaktorbejakarna
de dricker glögg och glammar.
Ja, vintern är en härlig tid
och julens dar modellen
Nu önskar vi er helgdagsfrid
i alla Värmlandstjällen!

Peter Olausson

